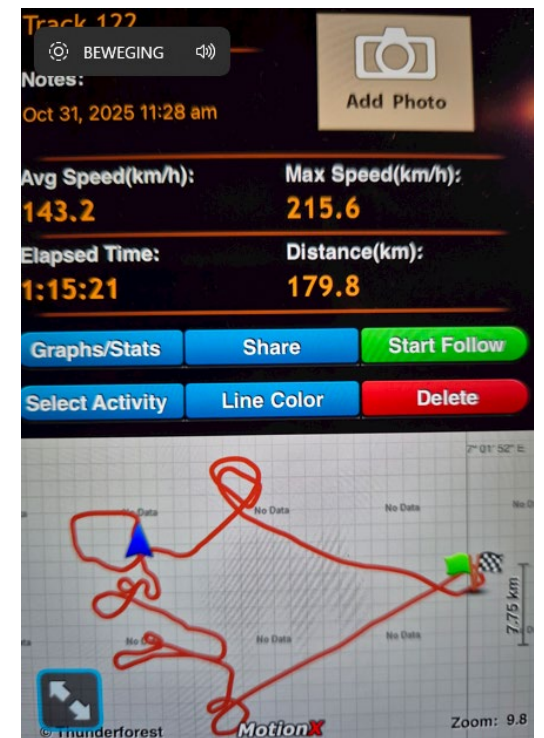

Hoe de Groningers door de eeuwen heen zijn omgesprongen met het Drentse water

Verteld door een Fries

INHOUD

DEEL 1 LANDSCHAPS BIOGRAFIE

1. INLEIDING 11

2. HET AARDKUNDIGE LANDSCHAP 15

- 2.1 Een rijk palet aan bodems 15
- 2.2 De huidige bodem 15
- 2.3 Schuivend en smeltend ijs: het Saalien 18
- 2.4 Stuiwend zand: het Weichselien 20
- 2.5 Holocene 22
- 2.6 Aardkundige gebiedskenmerken 23

3. HET PREHISTORISCHE LANDSCHAP 27

- 3.1 Jagers en verzamelaars 27
- 3.2 De eerste landbouwers 29
- 3.3 Kolonisatie van de kwelders 32
- 3.4 Prehistorische gebiedskenmerken 34

4. HET MIDDELEEUEWSE LANDSCHAP 500-1600 37

- 4.1 Inleiding 37
- 4.2 Het middeleeuwse esdorpenlandschap 37
- 4.3 Het middeleeuwse wierdenlandschap 42

4.4 Het middeleeuwse veenontginningslandschap 44

4.5 Kloosters en borgen 47

4.6 Middeleeuwse gebiedskenmerken 53

5. DE NIEUWE TIJD 1550-1850 57

- 5.1 Inleiding 57
- 5.2 Het militair-defensieve landschap 58
- 5.3 Het agrarische landschap 61
- 5.4 Honger naar brandstof en grondstoffen 70
- 5.5 Gebiedskenmerken uit de Nieuwe tijd 72

6. HET MODERNE LANDSCHAP 1850-HEDEN 75

- 6.1 Inleiding 75
- 6.2 Intensivering binnen het agrarische landschap 75
- 6.3 Ontsluiting over water, weg en spoor 79
- 6.4 De stad treedt naar buiten 81
- 6.5 Moderne gebiedskenmerken 82

DEEL 2 GEBIEDSATLAS

HOOFDLANDSCHAP A - HET ZANDLANDSCHAP VAN DE HONDRUG 87

Kernkarakteristieken 87

Inleiding 89

Essen, Hemmen en Haren 93

Glimmen en Onnen 96

Noordlaren 98

HOOFDLANDSCHAP B - HET BEEKDALLANDSCHAP VAN DE HUNZE 103

Kernkarakteristieken 103

Inleiding 105

Oosterstadshamrik en Euvelgunne 105

Oostpolder en Onnepolder 109

Zuidlaardermeer 112

HOOFDLANDSCHAP C - HET ZEEKLEILANDSCHAP VAN DE FIVEL 115

Kernkarakteristieken 115

Inleiding 117

Lellens 118

Ten Post 120

Wittewierum 122

Woltersum 123

HOOFDLANDSCHAP D - HET ZEEKLEIGEBIED VAN HET REITDIEP EN DE KONINGSLAAGTE 127

Kernkarakteristieken 127

Inleiding 129

Koningslaagte 130

Selwerd 132

SYNTHESEKAART - KORTE OMSCHRIJVING VAN DE LEGENDA-EENHEDEN 183

ILLUSTRATIEVERANTWOORDING 187

LITERATUUR 188

HOOFDLANDSCHAP E - HET KLEI-OP-VEENLANDSCHAP VAN DORKWERD, LEEGKERK, ADUARDERDIEP-KONINGSDIEP EN HOOGKERK 135

Kernkarakteristieken 135

Inleiding 137

Dorkwerd 138

Leegkerk 140

Aduarderdiep-Koningsdiep 141

Hoogkerk 142

HOOFDLANDSCHAP F - HET VEENONTGINNINGS-LANDSCHAP VAN HET CENTRALE WOLD 145

Kernkarakteristieken 145

Inleiding 147

Sint Annen 149

Thesinge 150

Ten Boer en Garmerwolde 152

Noorddijk en Beijum 155

HOOFDLANDSCHAP G - HET VEENONTGINNINGS- EN VERVENINGSLANDSCHAP VAN HET DUURSWOLD 159

Kernkarakteristieken 159

Inleiding 161

Middelbert en Engelbert 162

Harkstede 165

Heidschap 167

HOOFDLANDSCHAP H - HET VEENONTGINNINGS- EN VERVENINGSLANDSCHAP LANGS DE DRENTSCHE AA 171

Kernkarakteristieken 171

Inleiding 173

Den Hoorn 174

Paterswoldsemeer 175

Glimmermeden 178

INHOUD

DEEL 1 LANDSCHAPS BIOGRAFIE

1. INLEIDING 11

2. HET AARDKUNDIGE LANDSCHAP 15

- 2.1 Een rijk palet aan bodems 15
- 2.2 De huidige bodem 15
- 2.3 Schuivend en smeltend ijs: het Saalien 18
- 2.4 Stuvend zand: het Weichselien 20
- 2.5 Holocene 22
- 2.6 Aardkundige gebiedskenmerken 23

3. HET PREHISTORISCHE LANDSCHAP 27

- 3.1 Jagers en verzamelaars 27
- 3.2 De eerste landbouwers 29
- 3.3 Kolonisatie van de kwelders 32
- 3.4 Prehistorische gebiedskenmerken 34

4. HET MIDDELEEUWSE LANDSCHAP 500-1600 37

- 4.1 Inleiding 37
- 4.2 Het middeleeuwse esdorpenlandschap 37
- 4.3 Het middeleeuwse wierdenlandschap 42

4.4 Het middeleeuwse veenontginningslandschap 44

4.5 Kloosters en borgen 47

4.6 Middeleeuwse gebiedskenmerken 53

5. DE NIEUWE TIJD 1550-1850 57

- 5.1 Inleiding 57
- 5.2 Het militair-defensieve landschap 58
- 5.3 Het agrarische landschap 61
- 5.4 Honger naar brandstof en grondstoffen 70
- 5.5 Gebiedskenmerken uit de Nieuwe tijd 72

6. HET MODERNE LANDSCHAP 1850-HEDEN 75

- 6.1 Inleiding 75
- 6.2 Intensivering binnen het agrarische landschap 75
- 6.3 Ontsluiting over water, weg en spoor 79
- 6.4 De stad treedt naar buiten 81
- 6.5 Moderne gebiedskenmerken 82

DEEL 2 GEBIEDSATLAS

HOOFDLANDSCHAP A - HET ZANDLANDSCHAP VAN DE HONDSRUG 87

- Kernkarakteristieken 87
- Inleiding 89
- Essen, Hemmen en Haren 93
- Glimmen en Onnen 96
- Noordlaren 98

HOOFDLANDSCHAP B - HET BEEKDALLANDSCHAP VAN DE HUNZE 103

- Kernkarakteristieken 103
- Inleiding 105
- Oosterstadshamrik en Euvelgunne 105
- Oostpolder en Onnepolder 109
- Zuidlaardermeer 112

HOOFDLANDSCHAP C - HET ZEEKLEILANDSCHAP VAN DE FIVEL 115

- Kernkarakteristieken 115
- Inleiding 117
- Lellens 118
- Ten Post 120
- Wittewierum 122
- Woltersum 123

HOOFDLANDSCHAP D - HET ZEEKLEIGEBIED VAN HET REITDIEP EN DE KONINGSLAAGTE 127

- Kernkarakteristieken 127
- Inleiding 129
- Koningslaagte 130
- Selwerd 132

SYNTHESEKAART - KORTE OMSCHRIJVING VAN DE LEGENDA-EENHEDEN 183

ILLUSTRATIEVERANTWOORDING 187

LITERATUUR 188

HOOFDLANDSCHAP E - HET KLEI-OP-VEENLANDSCHAP VAN DORKWERD, LEEGKERK, ADUARDERDIEP-KONINGSDIEP EN HOOGKERK 135

- Kernkarakteristieken 135
- Inleiding 137
- Dorkwerd 138
- Leegkerk 140
- Aduarderdiep-Koningsdiep 141
- Hoogkerk 142

HOOFDLANDSCHAP F - HET VEENONTGINNINGS-LANDSCHAP VAN HET CENTRALE WOLD 145

- Kernkarakteristieken 145
- Inleiding 147
- Sint Annen 149
- Thesinge 150
- Ten Boer en Garmerwolde 152
- Noorddijk en Beijum 155

HOOFDLANDSCHAP G - HET VEENONTGINNINGS- EN VERVENINGSLANDSCHAP VAN HET DUURSWOLD 159

- Kernkarakteristieken 159
- Inleiding 161
- Middelbert en Engelbert 162
- Harkstede 165
- Heidschap 167

HOOFDLANDSCHAP H - HET VEENONTGINNINGS- EN VERVENINGSLANDSCHAP LANGS DE DRENTSCHE AA 171

- Kernkarakteristieken 171
- Inleiding 173
- Den Hoorn 174
- Paterswoldsemeer 175
- Glimmermaden 178

INHOUD

DEEL 1 LANDSCHAPS BIOGRAFIE

1. INLEIDING 11

2. HET AARDKUNDIGE LANDSCHAP 15

- 2.1 Een rijk palet aan bodems 15
- 2.2 De huidige bodem 15
- 2.3 Schuivend en smeltend ijs: het Saalien 18
- 2.4 Stuiwend zand: het Weichselien 20
- 2.5 Holocene 22
- 2.6 Aardkundige gebiedskenmerken 23

3. HET PREHISTORISCHE LANDSCHAP 27

- 3.1 Jagers en verzamelaars 27
- 3.2 De eerste landbouwers 29
- 3.3 Kolonisatie van de kwelders 32
- 3.4 Prehistorische gebiedskenmerken 34

4. HET MIDDELEEUEWSE LANDSCHAP 500-1600 37

- 4.1 Inleiding 37
- 4.2 Het middeleeuwse esdorpenlandschap 37
- 4.3 Het middeleeuwse wierdenlandschap 42

4.4 Het middeleeuwse veenontginningslandschap 44

4.5 Kloosters en borgen 47

4.6 Middeleeuwse gebiedskenmerken 53

5. DE NIEUWE TIJD 1550-1850 57

- 5.1 Inleiding 57
- 5.2 Het militair-defensieve landschap 58
- 5.3 Het agrarische landschap 61
- 5.4 Honger naar brandstof en grondstoffen 70
- 5.5 Gebiedskenmerken uit de Nieuwe tijd 72

6. HET MODERNE LANDSCHAP 1850-HEDEN 75

- 6.1 Inleiding 75
- 6.2 Intensivering binnen het agrarische landschap 75
- 6.3 Ontsluiting over water, weg en spoor 79
- 6.4 De stad treedt naar buiten 81
- 6.5 Moderne gebiedskenmerken 82

DEEL 2 GEBIEDSATLAS

HOOFDLANDSCHAP A - HET ZANDLANDSCHAP VAN DE HONDSRUG 87

- Kernkarakteristieken 87
- Inleiding 89
- Essen, Hemmen en Haren 93
- Glimmen en Onnen 96
- Noordlaren 98

HOOFDLANDSCHAP B - HET BEEKDALLANDSCHAP VAN DE HUNZE 103

- Kernkarakteristieken 103
- Inleiding 105
- Oosterstadshamtik en Euvelgunne 105
- Oostpolder en Onnepolder 109
- Zuidlaardermeer 112

HOOFDLANDSCHAP C - HET ZEEKLEILANDSCHAP VAN DE FIVEL 115

- Kernkarakteristieken 115
- Inleiding 117
- Lellens 118
- Ten Post 120
- Wittewierum 122
- Woltersum 123

HOOFDLANDSCHAP D - HET ZEEKLEIGEBIED VAN HET REITDIEP EN DE KONINGSLAAGTE 127

- Kernkarakteristieken 127
- Inleiding 129
- Koningtlaagte 130
- Selwerd 132

SYNTHESEKAART - KORTE OMSCHRIJVING VAN DE LEGENDA-EENHEDEN 183

ILLUSTRATIEVERANTWOORDING 187

LITERATUUR 188

HOOFDLANDSCHAP E - HET KLEI-OP-VEENLANDSCHAP VAN DORKWERD, LEEGKERK, ADUARDERDIEP-KONINGSDIEP EN HOOGKERK 135

- Kernkarakteristieken 135
- Inleiding 137
- Dorkwerd 138
- Leegkerk 140
- Aduarderdiep-Koningsdiep 141
- Hoogkerk 142

HOOFDLANDSCHAP F - HET VEENONTGINNINGS-LANDSCHAP VAN HET CENTRALE WOLD 145

- Kernkarakteristieken 145
- Inleiding 147
- Sint Annen 149
- Thesinge 150
- Ten Boer en Garmerwolde 152
- Noorddijk en Beijum 155

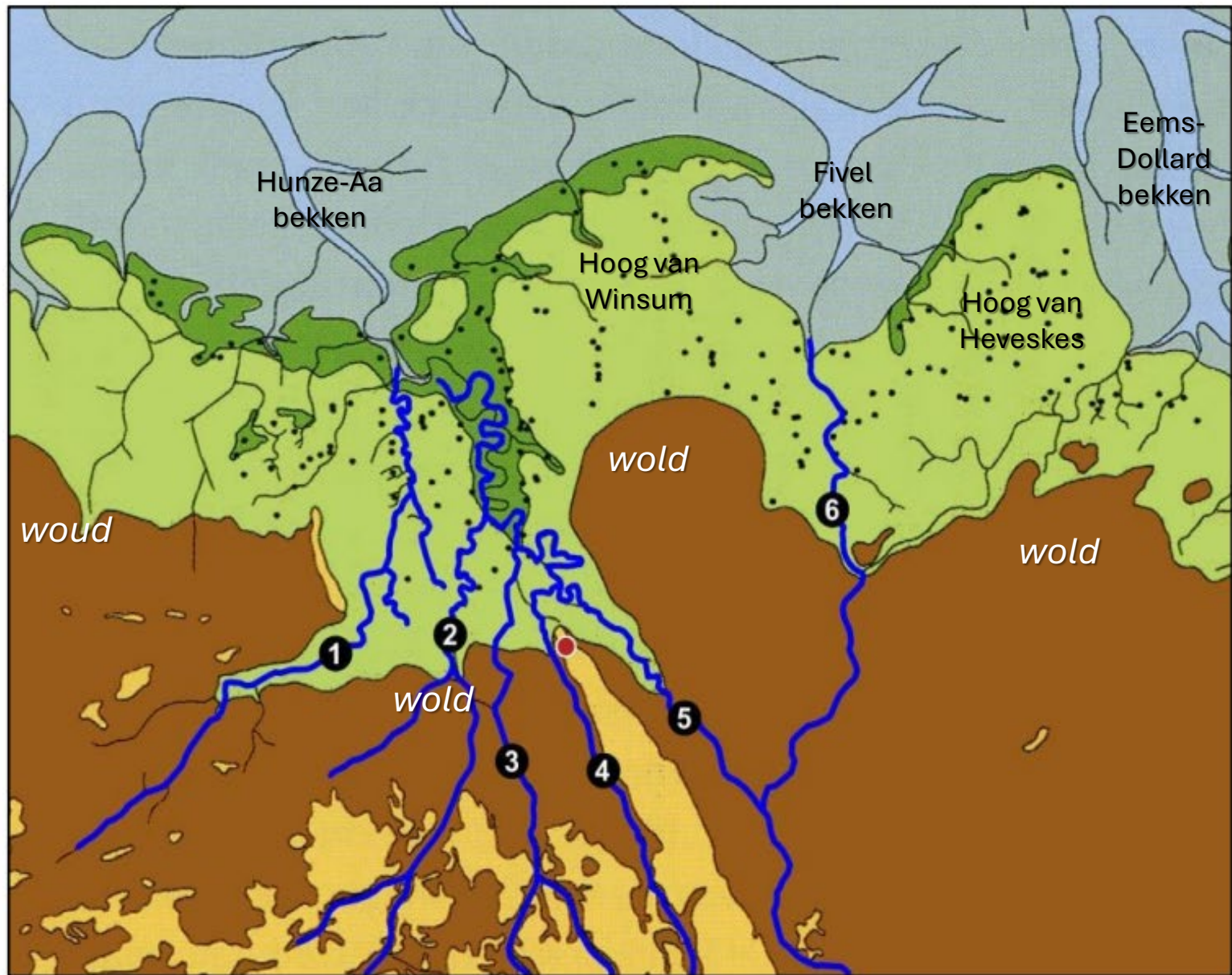
HOOFDLANDSCHAP G - HET VEENONTGINNINGS- EN VERVENINGSLANDSCHAP VAN HET DUURSWOLD 159

- Kernkarakteristieken 159
- Inleiding 161
- Middelbert en Engelbert 162
- Harkstede 165
- Heidschap 167

HOOFDLANDSCHAP H - HET VEENONTGINNINGS- EN VERVENINGSLANDSCHAP LANGS DE DRENTSCHE AA 171

- Kernkarakteristieken 171
- Inleiding 173
- Den Hoorn 174
- Paterswoldsemeer 175
- Glimmermeden 178

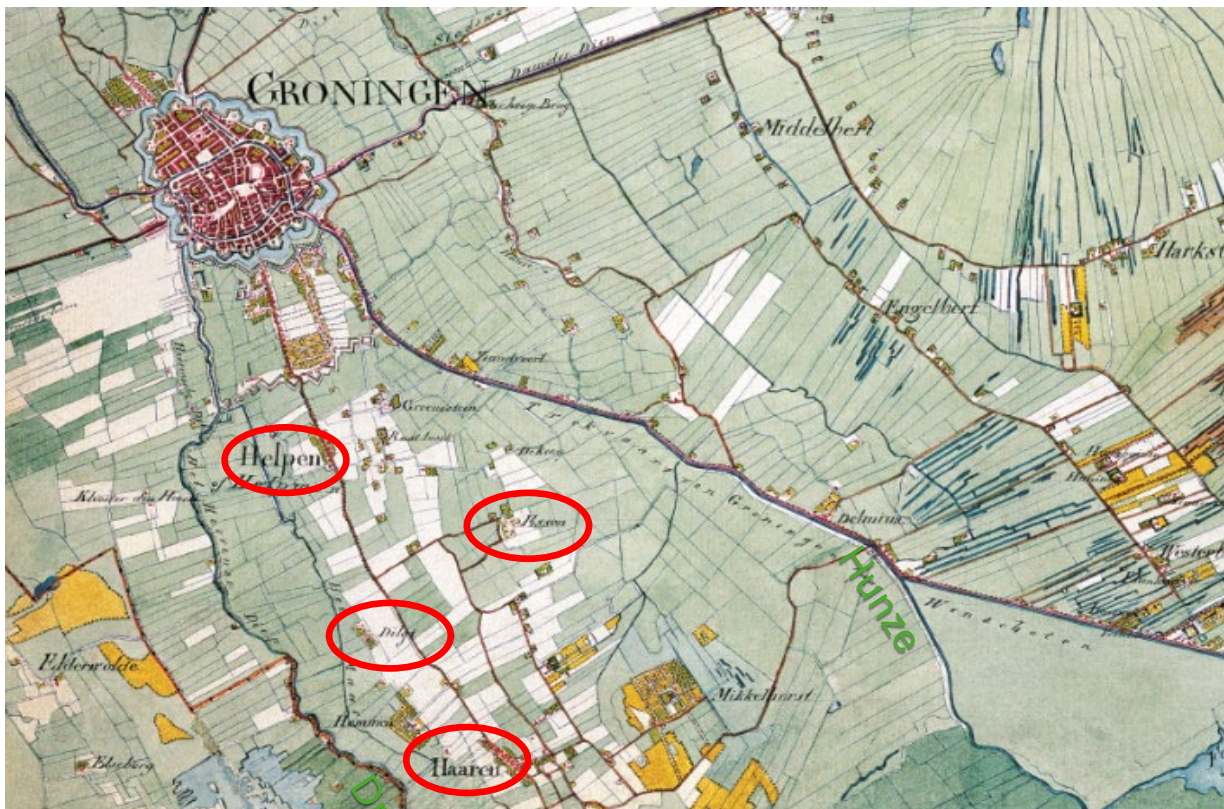
Het Drentsch plateau als bron van het Groningse water

Groningerland omstreeks 100

- 1 Oude Riet-Woldstroom met 'Middagsterriet' en 'Meedsterriet'
- 2 Peizerdiep met Gave
- 3 Eelderdiep
- 4 Drentsche Aa
- 5 Hunze
- 6 Fivel

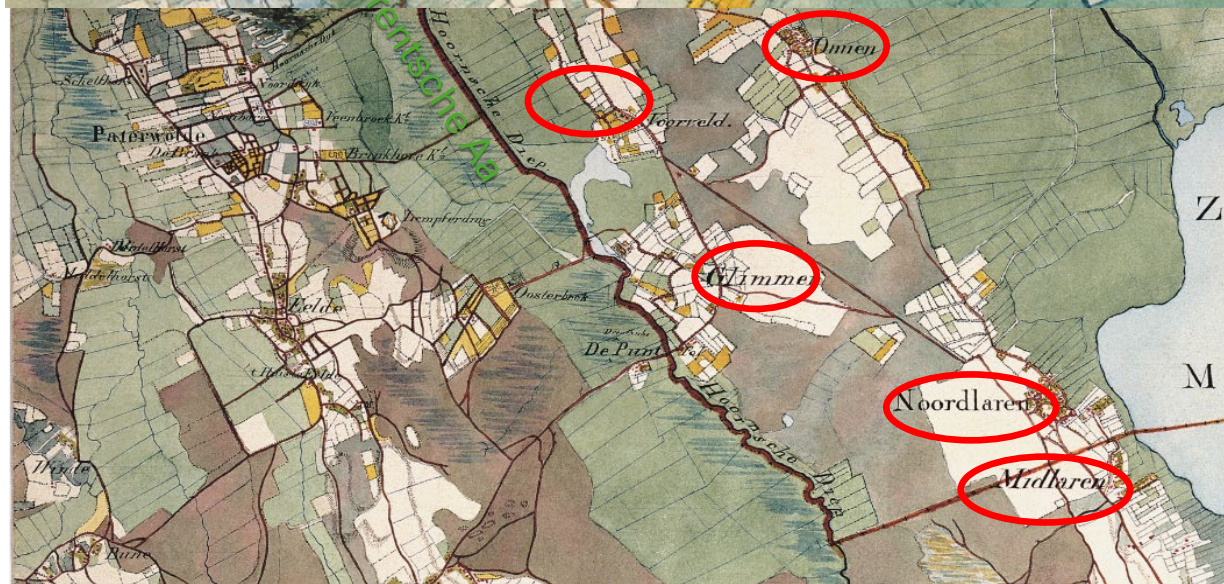
De ligging van Groningen is aangegeven met een rode stip.

Middelnederlands *wold* = wildernis

Twée rijen Hondsrugdorpen

Helpman, Haren, Hemmen en Glimmen liggen op de westflank van de Hondsrug en waren vanouds op de Drentsche Aa geörienteerd.

Essen, Onnen, Noordlaren, Midlaren en Zuidlaren liggen op de oostflank van de Hondsrug en waren vanouds op de Hunzevallei georiënteerd.

De Hunze

Riviernaam Hunze is afgeleid van protogermaanse woord **hun* 'bruin / geelbruin'. Hunze betekent 'de bruingekleurde waterloop'

Zijtakken en bovenlopen van de Hunze

1. Hunze
2. Voorste Diep
3. Achterste Diep
4. Oude Diep (Wisch)
5. Exlosche Diep

Foto: Koos Boertjens

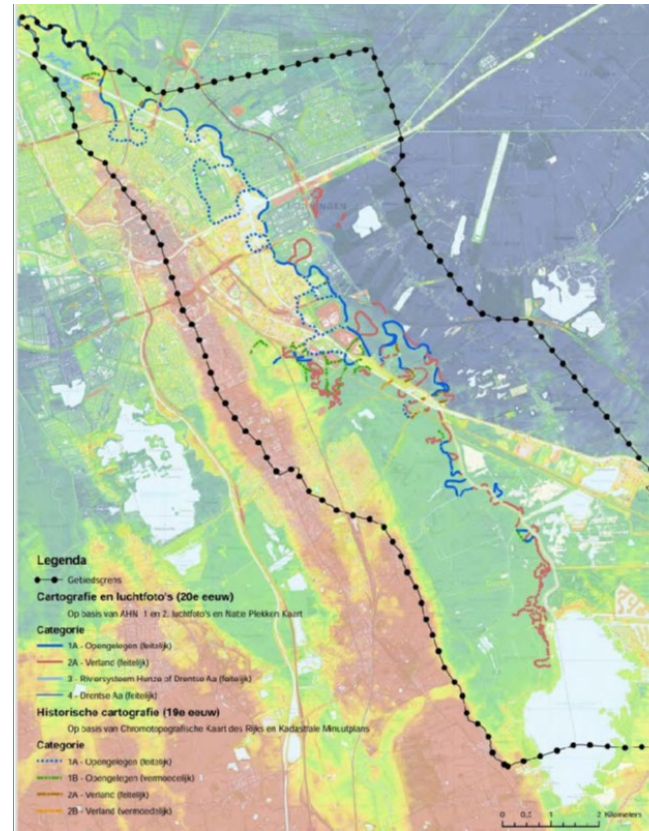
Het natuurlijke landschap rondom de Hunze

Duizend jaar geleden
kwamen in het Hunzedal
nog nog duizenden
vierkante kilometers
ongerepte wildernissen
van rietlanden,
zeggenmoerassen,
broekbossen en
hoogvenen voor

Ten oosten van de Hunze lag een onmetelijk groot hoogveenmoeras van ca 800 km²

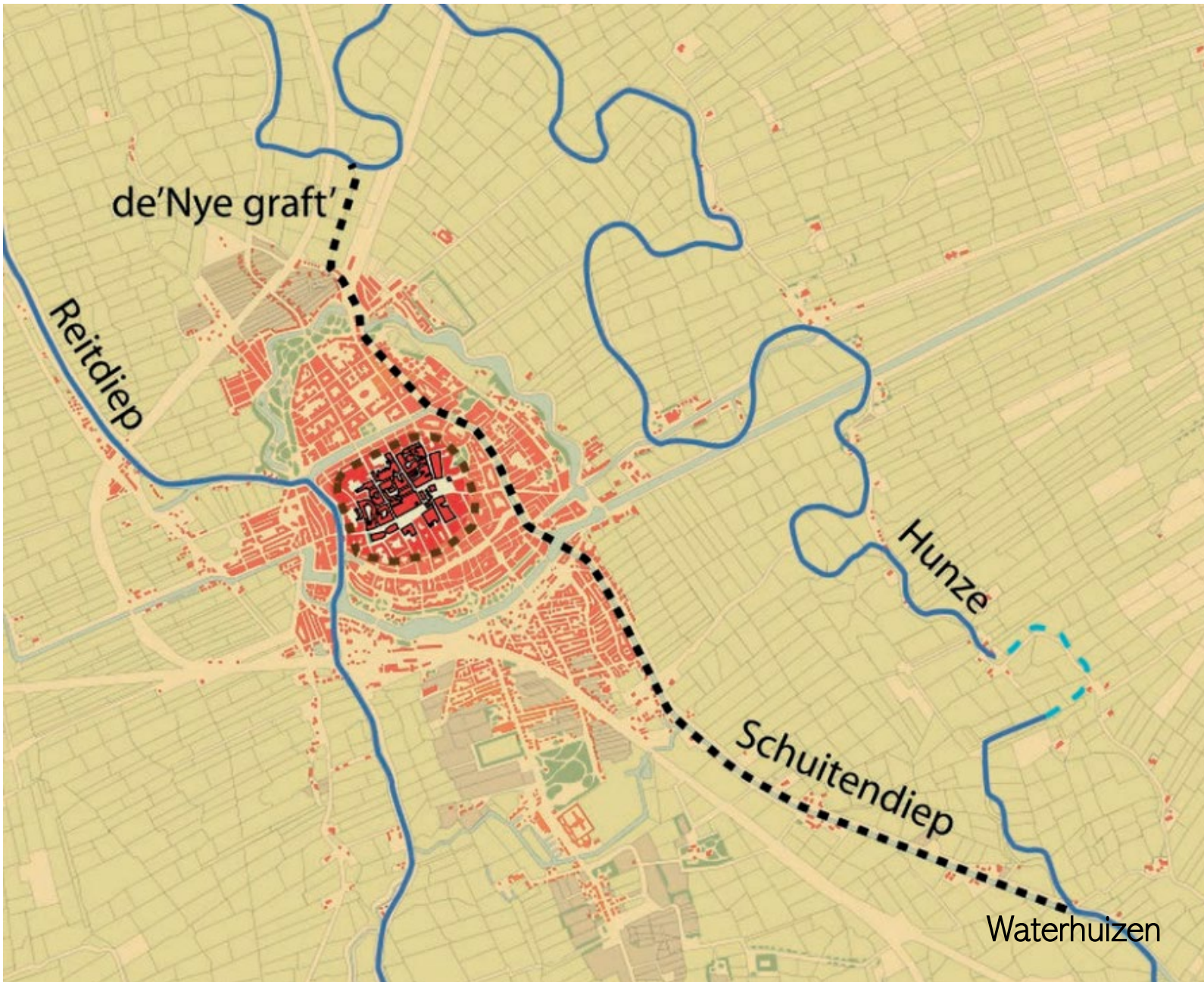
Hunze

Dynamische rivier die zowel van nature als door de mens voortdurend van loop is veranderd.

Sterke meandering van de getijderivier de Hunze in het Midden- en Laat-Holoceen als gevolg van de stuwung van afstromend rivierwater door zeewater tijdens hoog tij.

Foto: Koos Boertjens

Kanaliserings en omlegging van de Hunze

Rond 1400 is het Schuitendiep gegraven, die de Hunze bij Waterhuizen rechtstreeks verbond met de Groninger binnenstad, waardoor de aangevoerde turf veel gemakkelijker verwerkt kon worden.

GRONINGEN - SCHUITENDIEP

Uitladen van de turf op
de Turfsingel en het
Schuitendiep in de stad
Groningen

A landscape photograph showing a wide, flat field under a cloudy sky. In the foreground, there are tall, thin grasses. The field extends to a flat horizon line. The sky is filled with soft, grey clouds. The overall tone is muted and historical.

Het historische cultuurlandschap van het Hunzedal

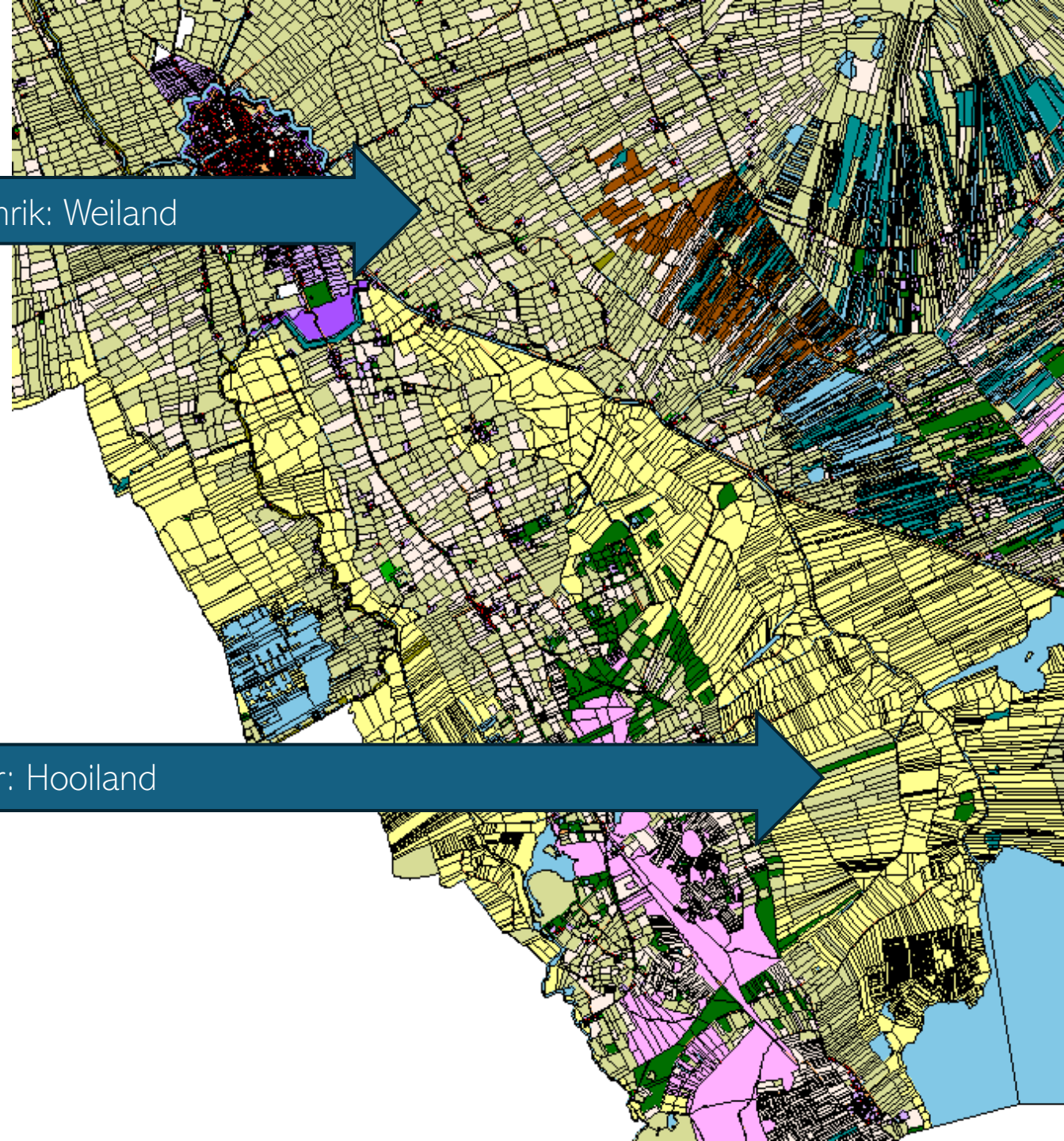
Grote delen van het Hunzedal zijn in de late middeleeuwen en vroege nieuwe tijd ontgonnen tot groenland, zowel weiland als hooiland.

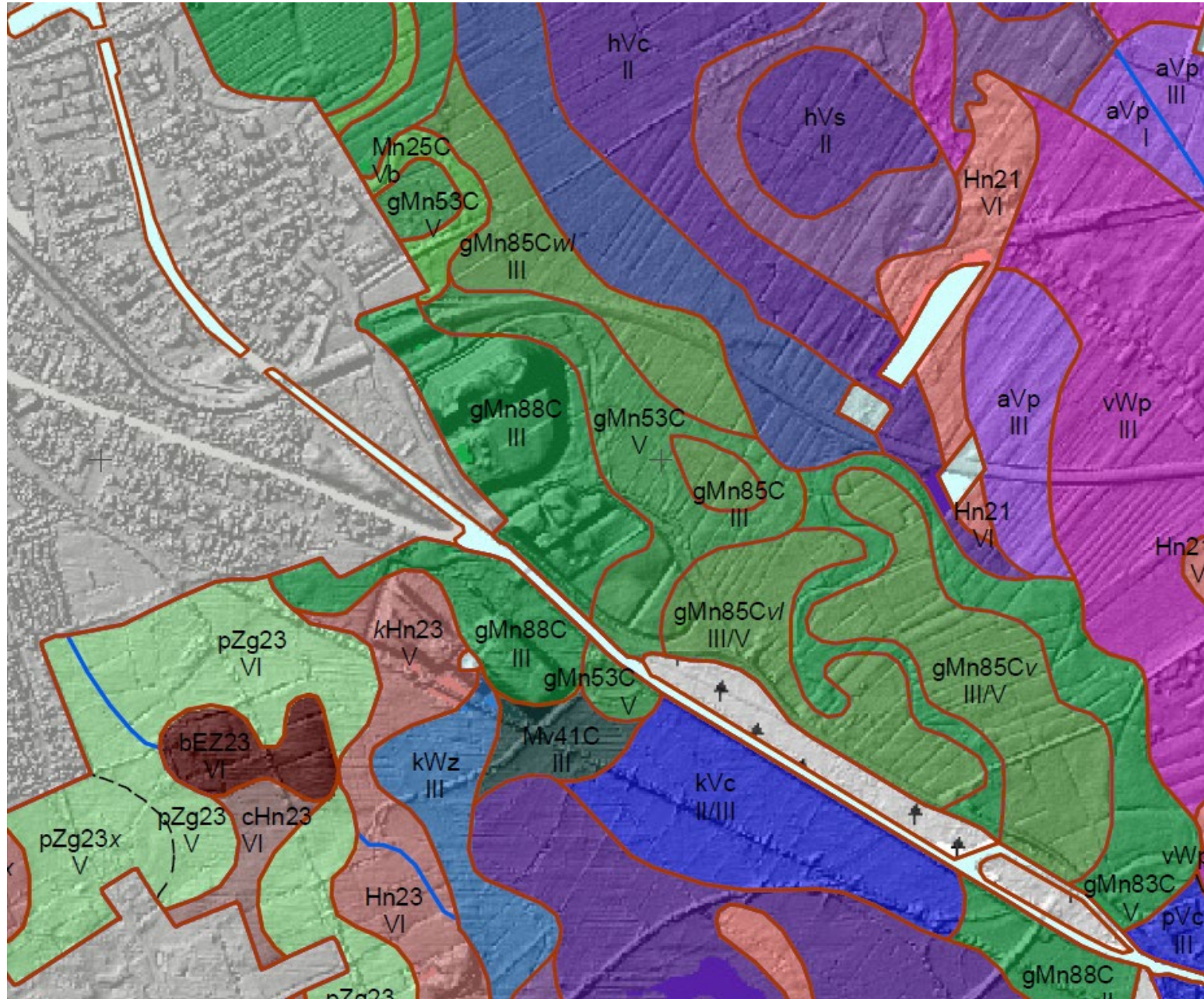

Oosterstadshamrik: Weiland

Onnerpolder: Hooiland

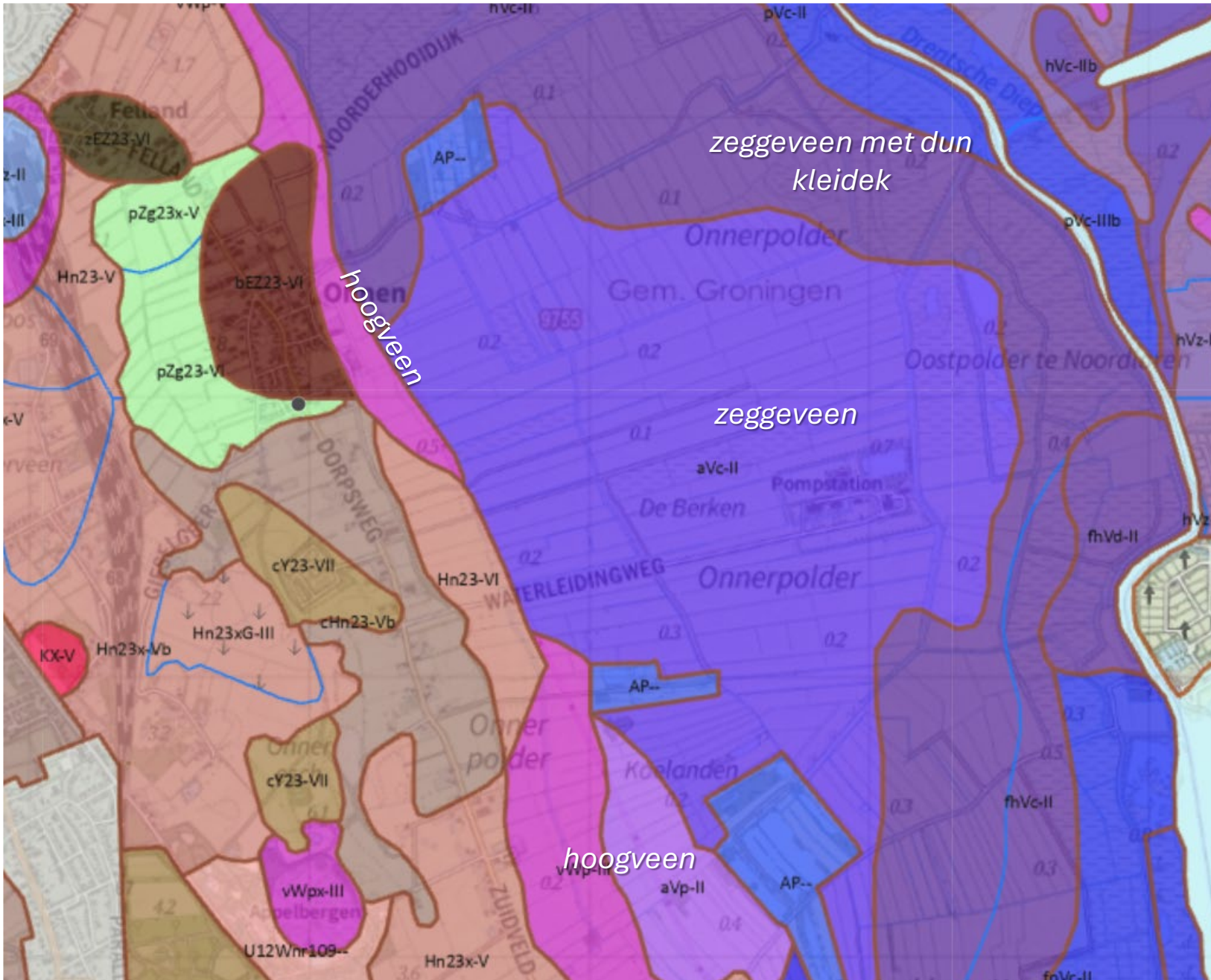

Oosterstadshamrik

Geen privébezit, maar
gemeenschappelijk gebruik door
boeren uit de stad.

In een latere fase waren de
landerijen in bezit van kloosters,
gasthuizen en voornamelijk uit
de stad.

De boeren gebruikten de stugge
kleiweilanden voor de vetweide-
rij van ossen, waarbij magere ossen uit
Denemarken en Noord-Duitsland
naar de vette weiden rondom de
stad werden gedreven door herders.

In de Onnerpolder: hooiland

De hooilanden in het Hunzedal maakten in eerste instantie deel uit van de marke van de Hondsrugdorpen en behoorden dus tot de gemeenschappelijke dorpsgronden.

Hoeveel hooi een boer mocht winnen en hoeveel stuks vee de boer mocht laten grazen na de hooioogst was afhankelijk van het aantal waardelen dat elke boer in zijn bezit had.

Deze situatie veranderde vanaf de 15de eeuw. In de periode dat de gemeenschappelijke hooilanden verdeeld raakten, zijn de bestaande kavels verder opgedeeld in de kenmerkende smalle percelen.

Het veenontginnings- en verveningslandschap langs de Drentsche Aa

De bodem van dit deelgebied bestaat uit venige gronden, met uitzondering van de met klei gevulde bedding van de Drentsche Aa.

Het waterrijke Paterswoldsemeergebied is altijd een nat gebied geweest. Dat heeft te maken met de lage ligging tussen twee zandruggen. Het dal vulde zich in een tijdsbestek van duizenden jaren op met een metersdikke laag van verschillende soorten veen.

Drentsche Aa

Het veenontginnings- en verveningslandschap langs de Drentsche Aa

Het veen langs de flanken van deze rivier werd tussen de elfde en de dertiende eeuw in cultuur gebracht door het graven van rechte sloten vanaf de oevers van de rivier, min of meer haaks op de hellingshoek van het opbollende veenkussen.

Eelder Diep

Drentsche Aa

Het veenontginnings- en verveningslandschap langs de Drentsche Aa

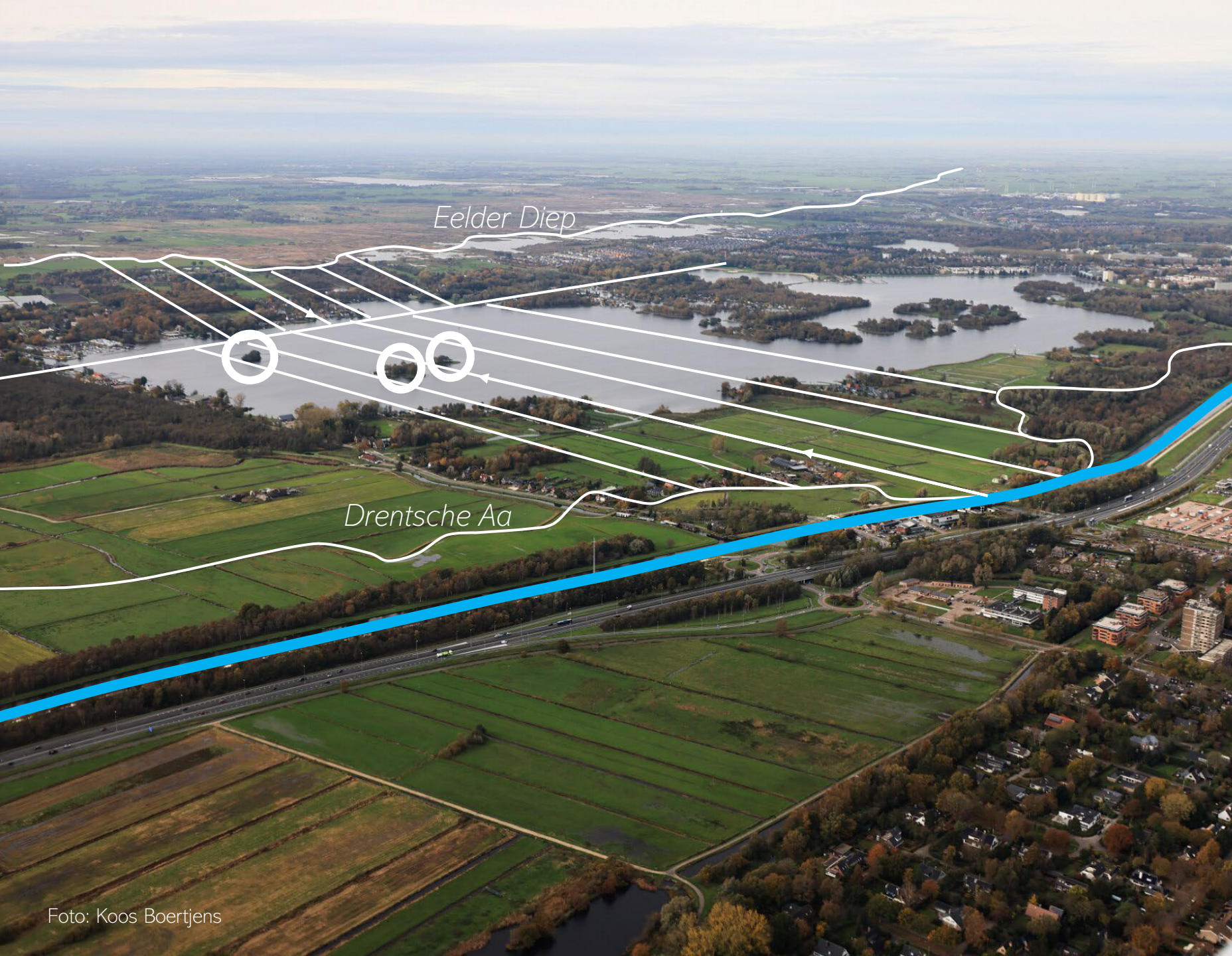
De ontginningsblokken liepen
stuk op het territorium
van de westelijk gelegen
Drentse dorpsgebieden
van Eelde en Paterswolde.

Het veenontginnings- en verveningslandschap langs de Drentsche Aa

Het veen zal hooguit zo'n twee eeuwen bewoonbaar zijn geweest. Enkele huispodia ter hoogte van het Friese Veen en een reeks veenterpjes op eilandjes midden in het Paterswoldse meer herinneren nog aan deze volmiddeleeuwse bewoning.

Door inklinking van de ontwaterde bodem moest de bewoning in het in cultuur gebrachte veenmoeras uiteindelijk op worden gegeven, waarna het natte landschap eeuwenlang uitsluitend als hooiwinningslandschap in gebruik was.

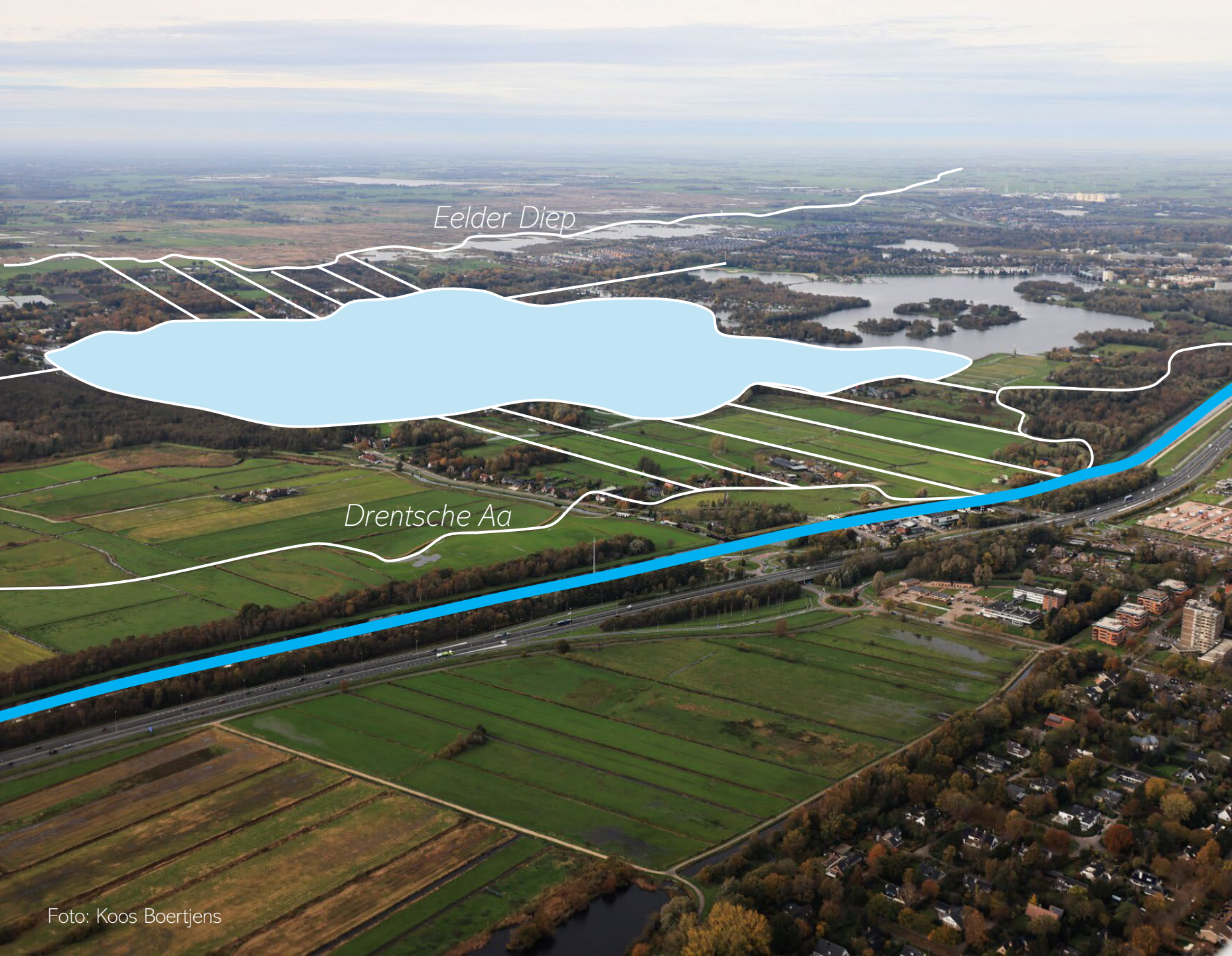

Eelder Diep

Drentsche Aa

Het veenontginnings- en verveningslandschap langs de Drentsche Aa

Om het natte gebied beter af te laten wateren werden er verschillende tochten gegraven. Ook de van nature kronkelende Drentsche Aa werd in een aantal fasen gekanaliseerd tot het Hoornse Diep.

Eelder Diep

Drentsche Aa

Het veenontginnings- en verveningslandschap langs de Drentsche Aa

Vanaf het midden van de achttiende eeuw zijn delen van de veengrond afgegraven voor de commerciële productie van turf. Daarbij zijn op verschillende plaatsen meren ontstaan, waarvan het Paterswoldsemeer verreweg de grootste is.

De vervening werd in 1744 in gang gezet op initiatief van Jan Warmolts. Het werk werd uitgevoerd door een aantal Friese gezinnen die ter plaatse werden gehuisvest in een 12-tal woningen.

Het veenontginnings- en verveningslandschap langs de Drentsche Aa

Recreatie: In 1961 wordt het Meerschapp Patersveenwolde opgericht. Uit die samenwerking ontstond het plan om het 175 hectare grote meer met nog eens 100 hectare te vergroten.

Tussen 1971 en 1973 werd begonnen met de aanleg van de Hoornseplas, gevolgd door het graven van het Hoornsemeer. In 1986 was de klus grotendeels geklaard.

Vragen?

(koop dan de landschapsbiografie)

j.wiersma@rug.nl